

ness, unconstructive nature of the control, low parental monitoring, sanctions intemperance or complete absence in different spheres of life of children, increased conflicts in everyday life, intemperance, or failure to meet the needs of the child, etc.

Also described typology of families that negative influence at the formation of the child personality. Much attention is paid to the characteristics of the main types of disharmonic family upbringing.

Key words: family, family's problems, familyupbringing, familystrain, upbringing, thechild, thechild'spsychosocial development, socialization, disharmonious upbringing types.

Стаття надійшла 29 листопада 2013 р.

УДК 316.472:316.621-058.56058.56

Р. І. Климків

СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ У СТРУКТУРІ ПРОСОЦІАЛЬНИХ ВЗАЄМИН ОСІБ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ ІЗ ВИПРОБУВАННЯМ

Визначено поняття соціальної активності як складової просоціальних взаємин. Проаналізовано підходи до визначення соціальної активності, означено теоретичні моделі її структури, виокремлено структурні елементи соціальної активності, а також її вплив на формування просоціальних взаємин осіб, що відбувають покарання із випробуванням.

Ключові слова: соціальна активність, соціалізація, чинники соціальної активності, види соціальної активності.

Постановка проблеми. З огляду на особливість відбування покарання з випробуванням, а саме те, що засуджені особи ведуть звичайний спосіб життя, мають можливість працювати, навчатись, проживати зі своїми сім'ями, брати участь у житті місцевої громади, питання соціальної активності є важливим та актуальним, оскільки, обираючи цей вид покарання, держава ставить перед собою завдання відповідно до ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вправлення і ресоціалізації засуджених, що охоплює: установлений порядок виконання та відбування покарання (режим); соціально-корисну працю; соціально-виховну роботу; загальноосвітнє і професійно-технічне навчання; громадський вплив. Проблема низької соціальної активності тісно пов'язана із адаптацією особи у суспільстві та її соціалізації. На жаль, в Україні соціальну активність осіб, які відбувають

покарання з випробуванням, досі ніхто із науковців не вивчав, тому означена проблема стала поштовхом для наших досліджень.

Стан дослідження. З'ясуванню соціальної активності присвячені праці зарубіжних та українських психологів, зокрема: М. Левицької, Б. Левенштайн, Е. Шофер, Г. Хім'як, Й. Дражкевіча, Л. Вітковські, Н. Осипова, А. Сergyоїна, Є. Соколової, А. Золотухіна, М. Твердохлеба, А. Мурзіної та ін. Певні дослідження присвячені формуванню соціальної активності особистості (М. Твердохлеба, П. Плотнікова, А. Мурзіної), однак саме психологічний аналіз цього явища як структурного елементу просоціальних взаємин, на нашу думку, здійснений недостатньо, що і зумовило **мету** нашої статті, яка полягає в характеристиці соціальної активності у структурі просоціальних взаємин як психологічного явища, визначення їх чинників і різновидів у осіб, які відбувають покарання із випробуванням.

Виклад основних положень. У психології дослідження соціальної активності особистості розпочалося в кінці ХХ ст. Передумовами цього стало з'ясування активності, соціальної діяльності людини та розвитку психології особистості.

Активність – одна з основних характеристик особистості, що полягає в здатності ініціювати зміни у взаємовідносинах із навколишнім середовищем. [12]. О. Скрипченко дає визначення активності, що виникає як життєвий витвір особистості, яка усвідомлює, що все необхідне від суспільства вона одержить завдяки своїй діяльності (праці), якою вона обмінюється з іншими [4].

Вперше питання про активність особистості було порушено австрійським психіатром З. Фрейдом – фундатором теорії та практики психоаналізу. Основні положення цієї теорії обґрунтовують думку, що джерелом активності людини є інстинктивні спонукання, які вона має від народження і які передаються спадково. Це світ інстинктів, біологічних і фізіологічних потягів, неусвідомлюваних імпульсів, природа яких «невідома». Зasadничим стосовно його вчення є визнання пріоритету біологічного в людині. Позитивним у вченні З. Фрейда можна вважати його звертання до царини підсвідомого у психіці людини, яке істотно позначається на її життєдіяльності. Неофрейдисти, керуючись основними постулатами З. Фрейда про підсвідоме, працювали в напрямі обмеження сексуальних потягів у з'ясуванні психіки людини та пошуках нових рушійних сил людської поведінки. Неофрейдизм ґрунтується на визнанні вирішальної ролі середовища та механізмів соціального характеру. У підсвідомому місці нереалізованих сексуальних потягів посідають прагнення до влади внаслідок усвідомлення особистістю своєї неповноцінності (А. Адлер), неможливості досягти гармо-

нії із соціальною структурою суспільства та зумовленого цим почуття самотності (Е. Фромм) тощо [9].

Рушійними силами і регуляторами соціальної активності індивіда і суспільства загалом можуть бути внутрішні і зовнішні чинники. Зазвичай, якщо до внутрішніх чинників соціальної активності входять індивідуальні і суспільні потреби, інтереси, мотиви, то зовнішні чинники позначені конформістським характером, який зумовлюється впливом зовнішніх умов, тиском соціальної групи чи суспільства загалом.

Однак, у переліку чинників активності основна увага сконцентрована на раціонально зумовлених, а не на ірраціональних чинниках, які часто є рушійною силою соціальної активності. До таких належить воля, прагнення, емоції, інстинкти, інтуїтивні стани. Водночас, з огляду на сфери суспільного життя, соціальна активність поділяється на економічну, політичну, правову, моральну, релігійну, національну, духовну, культурну. Якщо брати за основу ймовірні результати соціальної активності, можна виділити прогресивну, регресивну та інгресивну активність [7].

У праці «Проблеми розвитку познавательной активности студентов» Р. Назімов за основні види активності вважає біологічну та соціальну. На його думку, соціальна активність виявляється у навчальному пізнанні, праці, науковому пізнанні та громадській діяльності [11].

Розглянемо інші визначення соціальної активності. Так, у психологічній енциклопедії В. Шевчук подає поняття соціальної активності в психології як «входження людини в світ інших людей з певною метою» [16]. Таке визначення охоплює всю систему соціальної взаємодії людини і з іншими людьми, і зі спільнотами, соціальними інститутами чи суспільством загалом. Виявом соціальної активності людини буде і звичайна розмова по телефону, і виступ на мітингу, і участь у демонстрації, і створення організації (громадської чи комерційної), а отже, будь-який рух в напрямі суспільства, що передбачає певну систему простих чи складних дій [3].

Н. Осипова розглядає соціальну активність особистості як системну соціальну якість, в якій виявляється та реалізується рівень її соціальності, тобто глибина та повнота зв'язків особистості із соціумом, рівень перетворення особистості на суб'єкта суспільних відносин [13].

Поняття «соціальної активності особистості» в психологічному аспекті розкрито такими психологами, як Л. Божович, А. Леонтьєв, В. Мерлін, Л. Славина, з точки зору уявлень про природу якості особистості як системи дій, потреб і мотивів поведінки. Зазначається, що соціальну активність як якість особистості, з одного боку, характеризують суспільно цінні мотиви, з іншого – активна поведінка – уміння не тільки пристосовуватися до обставин, а й враховувати і змінювати їх відповідно до

засвоєних моральних вимог. Як зазначає С. Рубінштейн, основою соціальної активності особистості виступає суб'єктна активність, існує зв'язок «внутрішньої» детермінації з активністю суб'єкта [1].

На нашу думку, в психологічній енциклопедії визначено вузьке розуміння соціальної активності, а саме – як «конструктивної участі в суспільних акціях з метою принесення користі іншим людям, примноженні суспільних благ чи боротьби за розвиток суспільства, що є результатом добровільно взятих на себе обов'язків»[16]. Дискусійним є те, що у зазначеному тлумаченні соціальна активність розуміється як конструктивна участь. Проте, дослідивши праці українських психологів Л. Кияшко, С. Грабовської, робимо висновок, що доцільно говорити не про конструктивну участь, а про конструктивні цілі. Оскільки С. Грабовська, поряд із конструктивними формами соціальної активності, виокремлює і знищувальну соціальну активність, що виявляється в «актах непокори, що супроводжуються символічними або реальним знищенням чогось або когось» [2]. А Л. Кияшко відносить до видів соціальної активності протестну активність, в основі якої – деструктивні дії [5].

На думку Й. Дражкевіч, соціальну активність слід сприймати як участь членів певної групи в діяльності, що сягає за межі обов'язків, пов'язаних із виконанням професійної і ролі в родині, що є безоплатною і спрямована на підтримку суспільних цінностей цією групою [15]. На думку ученого, соціальна активність здійснюється не лише на користь певної групи осіб, однак може бути спільною дією членів групи для досягнення спільної мети. Влучним, на нашу думку, у цьому твердженні є розмежування соціальної активності та інших видів діяльності та акцент на її безоплатності. М. Левицька вважає чинник безоплатності ключовим у розумінні соціальної активності [17].

За сутністю соціальна активність (від лат. *activus* – діяльний) – характеристика способу життєдіяльності соціального суб'єкта (індивіда, групи), що фіксує свідому спрямованість його діяльності і поведінки на зміну соціального середовища, умов, інститутів відповідно до наболілих потреб, інтересів, цілей, ідеалів або консервацію існуючого стану речей, гальмування змін, розвитку; вияв соціальних ініціатив, участь у вирішенні актуальних соціальних завдань, постійна взаємодія з іншими соціальними суб'єктами. Через соціальну активність реалізуються діяльнісні потенції суб'єкта, його культура, уміння, знання, потреби, інтереси, прагнення, здатність охоплювати своєю діяльністю світ [6].

Соціальна активність особистості – це системна соціальна якість, у котрій виражається та реалізується рівень її соціальності, тобто глибина й повнота зв'язків особистості з соціумом, рівень перетворення особистості на суб'єкт суспільних відносин. Соціальна активність не може

бути зведеною до одного з моментів свідомості чи діяльності особистості. Це висхідна соціальна якість, що виявляє цілісне, стійке активне ставлення до суспільства, проблем його розвитку і визначає якісні особливості і свідомості, і діяльності, і станів особистості.

Інтереси особистості, цінності, які вона приймає, можуть суперечити інтересам більш широких спільнот, суспільства в цілому, але це не означає, що особистість не є соціально активною. Високий рівень соціальної активності передбачає не бездумне наслідування інтересів соціуму, механічне сприйняття його цінностей. Соціальна активність – це не лише розуміння і прийняття інтересів суспільства, але й готовність, уміння реалізувати ці інтереси, активна діяльність самостійного суб'єкта.

Найважливішими ознаками соціальної активності особистості (в протилежність особистості пасивній) є сильне, стійке, а не ситуативне прагнення впливати на соціальні процеси (суспільства в цілому) та реальна участь у громадських справах, яка продиктована прагненням змінити, перетворити або, навпаки, зберегти, зміцнити соціальний порядок, його форми. І за змістом, спрямованістю на певні цінності, а також рівнем їхнього осмислення, характером і рівнем реалізації соціальна активність багатоманітна [8].

На думку В. Матвеева, соціальна активність особистості – це системна соціальна якість, у якій виражається та реалізується глибина і повнота зв'язків особистості із соціумом, рівень перетворення її на суб'єкт суспільних відносин. С. Потапова соціальну активність розглядає як «соціально-психологічну ціннісну професійну установку суб'єкта, що реалізується в його діяльності» [10].

Аналізуючи формування активності особистості, її здатності до самоактуалізації, український психолог Л. Бурлачук виокремив такі критерії розвитку особистості:

– природний перехід особистості від однієї вікової фази психічного становлення до іншої;

– перехід особистості від меншої повноти й багатства втілення вселюдського буття в індивідуальному житті до більшої;

– розширення особистістю свого життєвого простору, оволодіння новими видами життєдіяльності;

– перехід від менш до більш змістовних життєвих цілей;

– досягнення творчих життєвих результатів.

З огляду на це, можна зробити висновок, що в широкому розумінні активність є універсальною формою взаємодії людини зі світом; вона зумовлена свідомим і предметно-перетворювальним характером. У нашому розумінні – кожному стану активності, що розглядається в її широкому значенні, відповідає певна системна якість або властивість

людини як цілісної істоти, яка характеризується єдністю біологічних, психічних і соціальних начал, тобто, з точки зору біологічної природи, це організм – спосіб тілесного (фізичного або психофізичного) існування людини. Її ж психофізичні та біосоціальні властивості, фіксуються поняттям «індивід», а поняття «особистість» фіксує соціальну якість людини, зумовлену її діяльністю.

Соціальна активність є, безумовно, важливим елементом суспільного життя, адже вона стимулює суспільство до розвитку. Підтримувати й мотивувати соціальну ініціативу молоді важливо, оскільки вона може виступати одним із головних завдань у суспільстві та державі.

Багатофункціональність соціальної активності полягає в тому, що вона є основою взаємозв'язку багатьох інтегративних якостей особистості й формуально впливає на її розвиток.

Зміст соціальної активності полягає насамперед у тому, що людина, яка її виявляє, спонукається внутрішньою метою й цінностями. Вміння діяти за власним бажанням, реалізуючи особистісний початок у нових формах і видах діяльності, виявляти здатність у разі потреби швидко опановувати різні види діяльності – таким є найбільш повне вираження соціальної активності особистості.

Сутність активності полягає в здатності людини на самостійні вольові прояви, що виражаються в самостійній постановці мети, організації дії, спрямованої на досягнення цієї мети. Будь-яка ініціатива виходить за межі обов'язків і спрямована на вияв активності, самостійності. Тому одним із основних завдань навчання є підвищення активності особистості та включення її до різних видів діяльності [14].

А. Серьогін визначає соціальну активність як «свідому, самостійну діяльність, спрямовану на задоволення власних потреб особистості та вирішення суспільнозначущих завдань». У цьому визначенні можна простежити не соціальний, а індивідуальний вимір соціальної активності.

Проаналізувавши зазначені визначення, можна виділити низку суттєвих характеристик соціальної активності людини:

- 1) соціальна активність виражає спрямованість особистості на інших людей чи суспільство загалом;
- 2) в основі соціальної активності є соціальна взаємодія;
- 3) за допомогою соціуму людина прагне реалізувати певні цілі, задовольнити інтереси чи потреби;
- 4) соціальна активність виявляється в певних діях (простих чи складних), спрямованих на досягнення бажаних для суб'єкта цілей, що можуть бути просоціальними або антисоціальними [3].

Поштовхом для подальших досліджень стала низька соціальна активність, як була виявлена у осіб, як відбувають покарання із випро-

буванням. Під час проходження служби у ДПтСУ на посаді кримінально-виконавчого інспектора, маючи на меті проаналізувати соціальну активність осіб, які відбувають покарання із випробуванням, було проведено експеримент, що складався із 3 різноманітних заходів:

- перший передбачав добровільну участь у спортивному змаганні, а саме шаховий турнір між засудженими та працівниками КВІ;
- другий – добровільну участь у прибиранні паркової зони;
- третій – участь у благодійному зборі речей для осіб, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі.

Досліджуваним особам було повідомлено, що участь у заходах є добровільною та безоплатною. У експерименті взяли участь 100 осіб, які перебували на обліку КВІ, віком 18–35 років. Отже, із 100 осіб виявили добровільне бажання взяти участь: у 1-му заході – 23 засуджені, у 2-му заході – 15 засуджених, у 3-му заході – 16 засуджених. У висновку із проведеного експерименту очевидно, що рівень соціальної активності в осіб, які відбувають покарання з випробуванням, вкрай низький, тому заходи, спрямовані працівниками КВІ на повернення особи у суспільство, є незадовільними та неефективними.

Важливими ознаками соціальної активності особистості є сильне, стале прагнення впливати на соціальні процеси та дієва участь у суспільних справах, прагнення змінити, перетворити або, навпаки, зберегти, зміцнити існуючий соціальний лад, його форми та елементи [13].

Процеси оновлення та розвитку суспільства неможливі, якщо до них не залучити усі категорії населення, зокрема осіб, які відбувають покарання з випробуванням, особливо за низького рівня соціальної активності.

Висновок. Для осіб, які відбувають покарання з випробуванням, вкрай важливо бути соціально активними, оскільки це впливатиме на усі процеси, пов'язані із ресоціалізацією такої категорії засуджених.

Перспективи подальших досліджень полягають в аналізі соціальної активності у структурі просоціальних взаємин осіб, які мають відмінності соціального, вікового, професійного, релігійного, статевого тощо характеру та відбувають покарання із випробуванням.

1. Безпалько О. В. Розвиток соціальної активності особистості у дитячому об'єднанні / О. В. Безпалько // Вісник психології і соціальної педагогіки: зб. наук. праць. – Випуск 8. – К., 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.psyh.kiev.ua

2. Грабовська С. Багатовекторна модель соціальної активності особистості / С. Грабовська // Трансформація парадигми мислення та концепцій знання під впливом сучасних викликів у загальній, соціальній, практичній і прикладній філософії: тези міждисципл. конф. (Львів, 29–30 лист. 2007 р.); відп. за вип. А. Карась. – Львів, 2007. – С. 80–81.

3. Грабовська С. Л. Соціальна активність в процесі соціалізації особистості / С. Л. Грабовська, С. М. Чолій // Проблеми загальної та педагогічної психології. – 2010. – Т. 12, Ч. 1. – С. 171–181.
4. Загальна психологія / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – 464 с.
5. Кияшко Л. О. Соціально-психологічні детермінанти протесаного потенціалу молоді / Л. О. Кияшко // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави: зб. наук. праць; за заг. ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. П. П. Горностаї, Л. О. Кияшко, Л. А. Найдьнова. – К.: Міленіум, 2008. – Вип. 7. – С. 221–227.
6. Кляп М. П. Сучасні різновиди туризму / М. П. Кляп, Ф. Ф. Шандор. – К.: Знання, 2011. – 334 с.
7. Ковтун Н. М. Деструктивність як складова соціальної активності індивіда і суспільства / Н. М. Ковтун // Вісник Житомирського державного університету. – 2012. – № 63. – С. 31–35.
8. Кратко А. А. Соціологія: конспект книги Якуба Е. А. Соціологія / А. А. Кратко, Е. А. Якуба. – Х.: Константа, 1996. – 192 с.
9. Максименко С. Д. Загальна психологія / С. Д. Максименко. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 704 с.
10. Потапова С. А. Социальная активность студенческой молодежи современного молодого города / С. А. Потапова. – СПб.: Инфрада, 2005. – 142 с.
11. Проблемы развития познавательной активности студентов: сборник научных трудов. – Казань: Изд-во КГУ, 1980. – 175 с.
12. Психологическая энциклопедия. 2-е изд. / под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. – СПб.: Питер, 2006. – 1096 с.
13. Соціологія: підручник / Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.
14. Ямкова К. С. Визначення сутності та змісту соціальної активності в науковій думці / К. С. Ямкова // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогіка. – 2011. – № 6. – С. 357–365.
15. Drazkewicz J. Uwagio aktywnosc ispolecznejizr oznicowanuius polecznym / J. Drazkewicz // Studiasociologiczne. – 1974. – № 4. – S. 25–48.
16. Encyclopedia psychologii / red. W. Szewczuk. – Warszawa: Fundacjainnowacja, 1998. – 1213 s.
17. Lewicka M. Wajs to make people active: The role of place attachment, cultural capital, and neighborhood ties / M. Lewicka // Journal of environmental psychology. – 2005. – № 25. – P. 381–395.

Клымків Р. И. Социальная активность в структуре просоциальных взаимоотношений лиц, отбывающих наказание с испытанием

Определено понятие социальной активности как составной части просоциальных взаимоотношений. Проанализированы подходы к определению социальной активности, определены теоретические модели ее структуры, выделены структурные элементы социальной активности, а также ее влия-

ние на формирование просоциальных взаимоотношений лиц, отбывающих наказания с испытанием.

Ключевые слова: социальная активность, социализация, факторы социальной активности, виды социальной активности.

Klymkiv R. I. Social activity in the structure of prosocial relations of individuals who serve a probation sentence

The article focuses on the definition of the term «social activity» as an integral component of prosocial relations. The author analyses the current approaches to the definition of social activity, describes theoretical models of its structure, singles out structural elements of social activity and its influence on the formation of prosocial relations of individuals who serve a probation sentence.

Key words: social activity, socialization, factors of social activity, types of social activity.

Стаття надійшла 6 грудня 2013 р.

УДК 37.013

**А. В. Марчук,
О. М. Кузик**

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ
ТА ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
З РІЗНИМИ ТИПАМИ СІМЕЙ**

Розкрито психологічні та педагогічні основи соціальної роботи з сім'ями. Подана типологія сімей, в основу якої покладено якість і характер виконання характерних для них функцій. Розглянуто напрями і зміст соціальної роботи із сім'ями, які потребують соціальної підтримки. Охарактеризовано психолого-педагогічні особливості організації соціальної роботи з різними типами сімей.

Ключові слова: сім'я, типи сімей, функції сім'ї, соціальна робота, соціальна допомога, соціальна реабілітація, соціальний патронаж.

Постановка проблеми. Сім'я – предмет дослідження багатьох науковців, оскільки вона є основою формування особистості, впливає на дитину, формує у неї уявлення про соціальні зв'язки і залучає дитину до основних загальнолюдських і національних цінностей, моральних і культурних стандартів поведінки. Особлива роль належить сім'ї у первинній соціалізації особистості.

Становище багатьох українських сімей характеризується загальним зниженням рівня життя. Напруженість у суспільстві істотно